

MÜSTƏQİL TƏLİM FƏALİYYƏTİNİN TƏŞKİLİNDƏ MOTİVLƏRİN ROLU

Rəhimə Mahmudova,

Bakı Dövlət Universitetinin Pedaqogika kafedrasının dosenti

e-mail: rahimamahmudova@bsu.edu.az

DOI: 10.30546/2706-7858.2024.102

UOT: 37; 377

Xülasə. Məqalədə tələbələrdə motivlərin formalaşdırılması və inkişafı məsələsi onların müstəqil təlim fəaliyyətinin təşkili müstəvisində açıqlanır. Qeyd edilir ki, müasir təlim konsepsiyaları təlim prosesinin quruluşunda tələbələrin müstəqil fəaliyyətinin artmasını tələb edir. Bu isə tələbələrin motivlərindən bilavasitə asılıdır. Məqalədə, həm də son dövrlərdə motivlərin təsnifatı, formalaşması və inkişafı istiqamətində aparılan tədqiqatlar təhlil edilmiş, həmin tədqiqatlar əsasında motivlərin formalaşdırılması və inkişafı yolları araşdırılmışdır.

Açar sözlər: motivasiya, tələbənin müstəqil fəaliyyəti, idraki motivlər, sosial motivlər, sosial əməkdaşlıq motivləri, peşə motivləri.

Key words: motivation, student's independent activity, cognitive motives, social motives, motives of social cooperation, professional motives.

Ключевые слова: мотивация, самостоятельная деятельность студента, познавательные мотивы, социальные мотивы, мотивы социального сотрудничества, профессиональные мотивы.

Müasir dövrün təlim konsepsiyalarında təhsil paradigmasına üstünlüyün verilməsi tələbənin müstəqil fəaliyyəti problemini aktuallaşdırmışdır. Uzun illər ərzində tələbənin müstəqil fəaliyyəti müstəqil iş səviyyəsində – istər auditoriyada, istərsə də auditoriyadan kənar verilən təlim tapşırıqlarının icrası kimi qəbul edilirdi. Belə yanaşmanın mahiyyəti aydın idi. Yeni biliyin mənimsənilməsi istənilən halda verilən tapşırıqları tələbənin müstəqil olaraq yerinə yetirməsi nəticəsində həyata keçmiş olur. Müasir dövrdə bu məsələyə yanaşma yenilənmiş və yeni status kəsb etmişdir. Belə ki, istər mühazirə, istər seminar məşğələləri, istərsə də təlimin digər

təşkili formalarının tətbiqi zamanı yeni biliklərin mənimsənilməsi tələbənin müstəqil fəaliyyəti üzərində qurulur. Biliyin mənimsənilməsi texnologiyasında yaranan bu dəyişiklik müasir dövrdə mütəxəssis hazırlığının qarşısına qoyulan yeni tələblərdən irəli gəlir. Məlum olduğu kimi, ali və orta ixtisas təhsili müəssisələri istehsalat üçün kadr hazırlayırlar. Kadr hazırlığı isə cəmiyyətin inkişafından asılı olaraq, istehsalatda onun qarşısına qoyulan tələblərin yerinə yetirilməsinə istiqamətlənir. Bu günün prizmasından təhlil edəndə müasir mütəxəssis öz sələflərindən, ilk növbədə, koqnitiv keyfiyyətlərə və kreativ bacarıqlara malik olması ilə fərqlənməlidir. Başqa sözlə ifadə etsək, müasir işçi yaradıcı key-

fiyyətlərə malik olmalıdır. Bu keyfiyyətlərin formalaşmasının əsas yollarından biri tədrisin tələbənin müstəqil fəaliyyəti üzərində qurulmasıdır. Təbii ki, tələbə müstəqil fəaliyyət keyfiyyətlərinə malik olduqda onun təlim müvəffəqiyyətləri də artır. Ali və orta ixtisas məktəblərində apardığımız müşahidələr belə deməyə əsas verir. Bu məsələnin praktik tərəfidir. Məsələni nəzəri cəhətdən təhlil etdikdə də belə nəticəyə gəlmək olur. Aydınır ki, hər bir tələbə ona verilən yeni bilikləri müstəqil fəaliyyət prosesində mənimsəyir. Buradan da belə nəzəri qənaətə gələ bilərik ki, tələbənin müstəqil fəaliyyəti təlim prosesinin strukturunda nə qədər çox yer tutarsa, onun təlim nəticələrinin yüksək olmaq ehtimalı da bir o qədər artır. Məsələyə belə yanaşma ali və orta ixtisas məktəblərində tələbənin müstəqil fəaliyyətinin təşkilini daha da aktualaşdırır. Tələbənin müstəqil təlim fəaliyyətinə daxil olması isə onun motivasiyasının inkişaf səviyyəsindən asılıdır.

Psixoloqlar motivasiyanı insani fəaliyyətə təhrik edən amil kimi dəyərləndirirlər. Bu zaman fəaliyyətə cəlb olunan subyektin daxili tələbatları ödənilir. “Motivasiya” anlayışının bir neçə daxili tərkib hissələri ayırd edilir. Bunlara motiv, məqsəd, tələbatlar və s. daxil edilir [1; 2; 3]. Motivlər motivasiyanın formalaşmasında önəmli rol oynayır.

Pedaqoji və psixoloji ədəbiyyatda “təlim motivləri”, “təlim fəaliyyətinin motivləri” kimi anlayışlara təsadüf edilir. Bu anlayışlar məzmunları etibarilə bir-birinə yaxındırlar. Müəlliflərin anlayışları müxtəlif formada təqdim etmələri onun məzmununu daha dərinədən açmağa edilən cəhddir. Ona görə də biz həmin anlayışları sinonim anlayışlar kimi dəyərləndiririk. Fikrimizcə, bu anlayışı “təlim fəaliyyətinin motivləri” kimi ifadə etmək daha məqsədəuyğundur. Belə qənaətə gəlməyimizin əsas səbəbi ondan ibarətdir ki, motiv şəxsiyyəti fəaliyyətə istiqamətləndirir. Motivün tələbəni təlim prosesində fəaliyyətə təhrik etməsi bu anlayışın təlim fəaliyyətinin motivləri kimi ifadə edilməsinə imkan verir. Təlim prosesi müəllim ilə tələbənin qarşılıqlı əməkdaşlığı müstəvisində baş verdiyi üçün burada fəaliyyətə daxil olan həm müəllimin, həm də tələbənin özünəməxsus motivləri olur.

A.K.Markovanın fikrincə, “təlim fəaliyyətinin

motivləri” anlayışı “motivasiyaya daxil edilən amillərin məcmusunu ifadə edərək subyektin təlim işinin ayrı-ayrı tərəflərinə aktivliyinin istiqamətini müəyyən edir” [4, s.10]. Müəllifin izahından aydın olur ki, o, təlim fəaliyyətinin motivlərini öyrənənin təlim prosesinə istiqamətlənməsi kimi dəyərləndirir. Bu o deməkdir ki, proses dinamikada (öyrənənin təlim fəaliyyətinə istiqamətlənməsi) götürülür, yəni motivün nəticəsi insani fəaliyyətin hər hansı bir növünə, məsələn, təlimə istiqamətləndirilməsində özünü ehtiva edir. Göründüyü kimi, A.K.Markovanın izahında motivlər həm məzmun, həm də dinamika baxımından xarakterizə edilir.

Pedaqoji-psixoloji ədəbiyyatda motivlər müxtəlif rəqurslardan dəyərləndirilir. Təlim prosesində motivlərin tələbəni fəaliyyətə təhrik edən amil olduğunu və həlledici əhəmiyyət kəsb etdiyini nəzərə alaraq, müxtəlif alimlərin tədqiqatlarına diqqət edək. L.İ.Bojoviç təlim fəaliyyətinin motivlərini “məktəbli bütünlükdə ömrü boyu fəaliyyətə istiqamətləndirən oyanma” kimi izah edir [2, s.23]. Təlim fəaliyyətinin motivləri onun təqdimatında məzmun baxımından A.K.Markovanın izahına yaxındır. Hər iki təqdimatda subyektin fəaliyyətinin istiqaməti önə çəkilir. Müəlliflərin məntiqi aydındır. Həm təlim prosesi, həm də insan fəaliyyəti dinamik bir proses olduğu üçün öyrənənin motivasiya sahəsi özünəməxsus məzmun kəsb edən dinamik bir proses kimi də mənalandırılmalıdır. Beləliklə, pedaqoji ədəbiyyatda motiv iki istiqamətdə – həm fəaliyyətə təhrik etmə, həm də dinamik bir proses kimi dəyərləndirilir. Məsələnin belə qoyuluşu motivlərin təsnifatını aktualaşdırır. Bu istiqamətdə pedaqoji ədəbiyyatda motivlərin idraki və sosial olaraq iki növünün ayırd edilməsi daha çox diqqəti cəlb edən təsnifatlardır. Həm **idraki**, həm də **sosial** motivlər tələbənin müstəqil təlim fəaliyyətinə yönəlməsində mühüm rol oynayır.

İdraki motivlər təlim fəaliyyəti prosesində yaranır. Bu zaman o “öyrənmə prosesinin məzmunu ilə bilavasitə əlaqəli olub, təlimin səmərəsinin artması, öyrənənin bilik, bacarıq və vərdislərə yiyələnməsi üçün idrak yollarının mənimsənilməsinə yönəlir” [2, s.23]. Bu fikir ilə razılaşmamaq çətindir. İdraki motivlərin formalaşmasında təlim fəaliyyətinin və öyrənmə prosesinin rolu əvəzsizdir. Belə ki, yeni nəyinsə öy-

rənilməsi insanın gözü qarşısında cəlbedici bir məkan açır. Bu da tələbənin müstəqil fəaliyyətini genişləndirir. Tələbə həmin məsələnin onun üçün həyatı mənasını dərk edir, onu öyrənməklə həyatını daha səmərəli qura biləcəyini başa düşür, daha çox bilik əldə etmək üçün öz fəaliyyətini səfərbərliyə alır. Bu zaman onun fəaliyyətinin intensivliyi artıq daha çox təlim prosesində öyrənmənin məzmunundan asılı olur. Belə ki, bundan asılı olaraq öyrənənlərin idrak motivlərinin səviyyəsi müxtəlif olur. Lakin yuxarıda qeyd olunan izahda müəllif “təlim fəaliyyəti” və “öyrənmə” ifadələrinə ümumi şəkildə yanaşır. Məlum olduğu kimi, öyrənmə prosesi hər yerdə (ailədə, məktəbdə, cəmiyyətdə və s.) baş verir. Ola bilər ki, insan tamamilə kənar yerdə (məktəbdən kənarda) nəşə öyrəndiyi zaman onun idrak motivləri yaranırsın. Ümumiyyətlə, insanın həyat şəraitində öyrənmə prosesinə cəlb olunması idrak motivlərinin yaranmasına daha böyük imkanlar açır. Bu, onun həyat üçün zəruri olan biliklər əldə etməsi ilə bağlıdır. Təhsilalan təlim prosesində müəllimin rəhbərliyi altında proqram materialını öyrənir. Pedaqogikada “təlimin həyatla, demokratik cəmiyyət quruculuğu praktikasını ilə əlaqəsi” prinsipi [5, s.256] var. Bu prinsipin əsas tələbi öyrədilən materialların həyat ilə əlaqələndirilməsi və ya öyrənənə həmin materialın həyatı əhəmiyyətini göstərməkdən ibarətdir. Bu, təhsilalanların təlim prosesində idrak motivlərinin inkişafına yeni yollar açır.

Sosial motivlər insanın həyat fəaliyyətinin bütün sahələrində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu motivlər hər bir insanın digər insanlarla münasibətləri müstəvisində özünü göstərir. Məhz bu motivlərin təsiri nəticəsində qarşılıqlı münasibətlər sistemi fonunda insan başqa insanlardan informasiyalar əldə edir, özünü digər insanlarla müqayisə edir, bu münasibətlərdə borc və məsuliyyət hissini dərk edir, insanlar arasında mövqe qazanır və s. Bunları təlim prosesinə şamil etdikdə tələbənin həyatında daha mühüm əhəmiyyət kəsb edən məqamlar meydana gəlir. Təlim fəaliyyətində tələbənin digər yoldaşları ilə sosial münasibətləri onun bilikləri daha dərinlən dərk etməsi, dünyagörüşünün daha geniş olması, mənimsədiyi bilikləri nə qədər dərinlən dərk etdiyini müəyyənləşdirməsi və s. üçün şərait ya-

ranır ki, bu da öz əksini tələbənin müstəqil fəaliyyətində təzahür etdirir.

A.K.Markova idraki və sosial motivlərin aşağıdakı alt qruplarını ayırd edir [4, s.10].

İdraki motivlər:

- geniş idraki motivlər yeni bilik, fakt, hadisə və qanunauyğunluğu mənimsəməyə yönəlmə;
- təlim idraki motivləri biliyin öyrənmə yollarını, biliyi müstəqil əldə etmə tərzlərini mənimsəməyə yönəlmə;
- özünütəhsil motivləri əlavə biliklər əldə etməyə, özünütəkmilləşdirməyə yönəlmə.

Sosial motivlər:

- geniş sosial motivlər borc və məsuliyyəti, təlimin sosial mahiyyətini dərk etmək;
- dar sosial motivlər ətraf aləmlə müqayisədə müəyyən mövqe əldə etməyə cəhd etmək, onların razılığını almaq;
- sosial əməkdaşlıq motivləri digər insanlarla qarşılıqlı əlaqənin müxtəlif yollarını əxz etmək.

A.K.Markovanın təklif etdiyi təsnifata diqqət etdikdə, onun daha məzmunlu və konkret xarakter daşdığı aydın görünür. İdraki və sosial motivlərin növlərinin ayırd edilməsi onların hər birinin hansı məkanda formalaşması imkanlarının daha aydın üzə çıxmasına imkan verir. Məsələn, təlimin idraki motivlərinin auditoriyada, geniş idraki motivlərinin həm auditoriyada, həm də auditoriyadan kənarda, özünütəhsil motivlərinin isə auditoriyadan kənar formalaşması daha çox ehtimal olunur. Məsələnin belə qoyulduğu motivlərin formalaşmasında həm müəllimin, həm də valideynlərin böyük rol oynadığını aydın göstərir.

Pedaqoji ədəbiyyatda *təlim fəaliyyətinin motivlərinin (daxili və xarici)* bölünməsinə də təsadüf edilir. Belə təsnifata üstünlük verən müəlliflər [6; 7] məsələyə motivlərin formalaşmasına təsir edən amillər nöqtəyi-nəzərindən yanaşırlar. Onların məntiqi aydındır, təlim motivlərinin formalaşması müxtəlif amillərin təsiri altında baş verir. Bu amilləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

Xarici amil. Hər bir insan müxtəlif insanların əhatəsində yaşayır. Bu, insanın “sosial inkişaf şəraitini” təşkil edir. Ətraf aləmin (münasibətlər sisteminin) təsirini özündə ehtiva edən sosial inkişaf şəraiti motivlərin (təbii ki, təkcə motivlərin

deyil) formalaşmasında mühüm rola malik olur.

Daxili amillərin isə iki qrupa ayırılır:

Hər bir insanın inkişafı prosesində onun tələbatları, maraqları, məqsədi və s. yaranır. Motivlərin formalaşmasında onlar daxili amillər rolunu oynayırlar.

Hər bir insan özünəməxsus keyfiyyətlərə malik olur. Bu şəxsiyyət keyfiyyətləri (məsələn, müvəffəqiyyət qazanmağa, özünü təsdiq etməyə meyil və s.) motivlərin formalaşmasının şəxsi amilləri kimi dəyərləndirilir.

Motivləri xarici və daxili qruplara bölən müəlliflərin hansı amillərin xarici, hansı amillərin daxili olması ilə bağlı fikir ayrılıqları vardır. Onların bir qismi [6, s.60-67] idraki xarakter daşıyan fəaliyyəti, daha dəqiq ifadə etsək motivin idrak tələbatlarının ödənilməsinə istiqamətlənməsi nəticəsində insanın qarşısına qoyduğu məqsədə nail olunmasını (məqsədinə uyğun olan biliyin əldə edilməsini) daxili motivlər kimi dəyərləndirirlər. Motivin idraki xarakter daşıdığı, yəni yeni biliyin əldə edilməsi ilə əlaqəli olmamasını, sosial əlaqələrlə bağlı olmasını xarici motiv hesab edirlər.

İkinci qrup müəlliflər isə [7, s.40-45] məsələyə şəxsiyyət keyfiyyətləri kontekstindən yanaşaraq, mənimsənilən biliyin subyektin mənəvi inkişafında hansı rol oynamasına əsasən, motivi xarici və daxili olaraq iki qrupa bölürlər. Motiv insanın rifahının yaxşılaşmasına xidmət etdikdə, yəni pragmatik xarakter daşıdıqda xarici, lakin insan üçün dəyərlər müstəvisində əhəmiyyət kəsb etdikdə, onu dünyagörüşünün və mənəvi keyfiyyətlərinin formalaşmasına istiqamətləndirdikdə daxili motiv kimi dəyərləndirirlər.

T.İ.Lyax və M.V.Lyaxın təklif etdiyi təsnifat da özünəməxsusluğu ilə fərqlənir. Onlar təlim fəaliyyətinin motivlərini **təlim-peşə** və **sosial-peşə motivləri** kimi iki qrupa bölür və hər bir qrupa daxil olan motivlərin inkişaf dinamikasının üç səviyyəsini ayırır edirlər:

a) Təlim-peşə motivləri:

I səviyyə – geniş təlim-peşə motivləri;

II səviyyə – təlim-peşə motivləri;

III səviyyə – peşə özünü təhsil motivləri.

b) Sosial-peşə motivləri:

I səviyyə – geniş sosial motivlər;

II səviyyə – dar sosial motivlər;

III səviyyə – peşə əməkdaşlıq motivləri.

Müəlliflərin fikrincə, ali təhsil müəssisəsində təhsil alan tələbə üçün təlim prosesi məqsəddə uyğun formada qurularsa, onda təhsil müddətində tələbənin motivləri hər iki qrup üzrə birinci səviyyədən tədricən üçüncü səviyyəyə doğru dəyişməlidir, yəni sonuncu kursda universitetdə aparılan pedaqoji işlərin nəticəsi olaraq, a qrupu üzrə tələbələrdə peşə özünü təhsil motivləri, b qrupu üzrə isə peşə əməkdaşlıq motivləri formalaşmalıdır [8]. Bu isə tələbənin müstəqil təlim fəaliyyətinin səmərəli təşkili nəticəsində reallaşa bilər.

Müəlliflərin fikirləri pedaqoji maraq doğurur. Onların qruplaşdırdığı və təqdim etdikləri motivlərin formalaşması ali məktəb tələbələri üçün tamamilə uyğundur. Aşağı kursdan başlayaraq yuxarı kursa doğru təhsil aldıqca motivlərin inkişaf mexanizmi də məntiqidir. Ali təhsil almaq həvəsinə düşən gənclərin təhsilə başlayarkən və təhsil illərində motivlərin inkişaf mexanizminə malik olmasını bəlkə də pedaqoji prosesin qanunauyğunluqlarından biri kimi qiymətləndirmək daha düzgün olardı. Lakin təcrübədə çoxlu sayda gəncin ali məktəbə qəbul olarkən təlim-peşə və sosial motivlərə malik olmadığı halların da mövcud olduğu bəllidir. Bundan əlavə, onu qeyd etmək lazımdır ki, tələbələrin motivləri heç də bütün hallarda təhsil aldığı müddətdə T.İ.Lyax və M.V.Lyaxın təqdim etdiyi mexanizmə əsasən inkişaf etmir. Bu fikirlər bizim bu müəlliflərin qənaətlərinin əleyhinə olmağımızı göstərmir, əksinə, biz onların qənaətlərinin reallaşması yollarının tapılmasının tərəfdarıyıq. Lakin bu da məlumdur ki, tələbələr təhsil aldıkları illərdə müxtəlif motivlərə malik olur, bu müxtəlif tədqiqatlarda da aydın görünür. Məsələn, A.N.Peqnikov və Q.A.Muxina ali məktəblərdə aparıcıları tədqiqatlarda tələbələrin təlim fəaliyyətlərində dörd motivə üstünlük verdiyini müəyyən etmişlər: – **peşə, şəxsi prestij, pragmatik** və **idraki**. Onlar müəyyən etmişdilər ki, bu motivlərdən “peşə” və “şəxsi prestij” motivləri daha prioritetdir, “pragmatik” (ali təhsil diplomu əldə etmək) motivləri üçüncü, “idraki” motivlər isə sonuncu yerdə olmuşdur. Əlbəttə, nəticələr təəccübləndiricidir. Ali məktəbdə təhsil alan tələbələrdə idraki motivlər daha üstün olmalıdır. Belə ki, ali məktəbdə təhsil almaq icbari deyil və hər bir kəs qabiliyyətinə uyğun təhsil almaq hüqu-

quna malikdir. Bu isə bilavasitə idrak motivlərinə əsaslanmalıdır. Düzdür, müəlliflər qeyd edirlər ki, motivlərin hansının aparıcı mövqeyə malik olması müxtəlif kurslarda dəyişir. Bununla yanaşı, onlar müəyyən etmişlər ki, “praqmatik” motivlər zəif oxuyan tələbələr, “peşə” və “idraki” motivlər isə daha yaxşı təlim nəticələrinə malik olan tələbələr üçün xarakterikdir [9, s.23-68]. Bu, “peşə” və “idraki” motivlərin tələbəni müstəqil fəaliyyətə təhrik etməsi nəticəsində baş verir.

Tələbələrlə iş prosesində onların fəaliyyətinin hansı motivə əsaslandığını müəyyən etmək mühüm əhəmiyyət kəsb edir və hər hansı bir motivin A.N.Peçnikov və Q.A.Muxinanın qeyd etdiyi kimi, dominant olması tamamilə məntiqidir. Motivlərin öyrənilməsi, ilk növbədə, tələbənin təlim fəaliyyətinin düzgün tənzimlənməsi baxımından zəruridir. Lakin bunu öyrənmək tələbələrlə aparılan pedaqoji işin yalnız bir hissəsidir. Tələbənin təlim fəaliyyətini düzgün istiqamətləndirmək üçün onların tənzimlənməsinə diqqət yetirilməlidir. Müəllimin belə fəaliyyəti tələbənin təlim fəaliyyətinin daha yüksək səviyyədə qurulmasına istiqamətlənməlidir. Yuxarıda qeyd olunan tədqiqatların nəticələri neqativ və qabaqcıl təcrübənin öyrənilməsi müstəvisində mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Pedaqoji ədəbiyyatda motivlərin “*tələbə nailiyyətləri*” meyarı əsasında təsnifatına da təsadüf edilir. R.S.Vaysman bu meyar əsasında təlim fəaliyyətinin motivlərini – **yaradıcılıq nailiyyətləri** (hansısa elmi və ya texniki tapşırıqın həllinə və elmi fəaliyyətdə uğur qazanmağa cəhd), **formal-akademik nailiyyətlər** (qiymət motivi, yaxşı müvəffəqiyyət kimi) və **nailiyyətə tələbat** (bu və ya digər motivin aydın ifadəsi) kimi qruplaşdırır [10, s.27-53].

R.S.Vaysman psixologiya fakültəsində tədqiqat apararaq kursdan-kursa keçmə prosesində tələbələrin motivlərində baş verən dəyişiklik dinamikasını müşahidə etmiş və müəyyənləşdirmişdir ki, “yaradıcılıq nailiyyətləri” və “nailiyyətə tələbat” motivləri yuxarı kursa doğru yüksəlir, “formal-akademik nailiyyət” motivləri isə aşağı düşür. Bununla yanaşı, “yaradıcılıq nailiyyətləri” motivləri digər motivlərdən bütün kurslarda üstünlük təşkil edir [10, s.27-53]. Görünür bu tədqiqat tədris prosesi daha səmərəli təşkil

edilən ali məktəbdə aparılmışdır. Əslində, təlim prosesində tələbələrdə idrakla bağlı olan motivlər (R.S.Vaysmanın tədqiqatında “yaradıcılıq nailiyyətləri” motivlərinin idraki məzmun daşıdığı aydındır) həm üstünlük təşkil etməli, həm də onların formalaşması və inkişafı önəmli xarakter daşmalıdır. Əks təqdirdə, təhsilin keyfiyyəti haqqında danışmaq mümkün deyil. Məsələnin belə qoyuluşu təhsil alarkən tələbələrin təlim motivlərinin formalaşmasının həm müəllimlərin, həm də inzibati işçilərin (dekanlığın) diqqət mərkəzində olmasını tələb edir. Bu məsələyə diqqət yönəldən A.Y.Popova ali məktəbdə təhsil almağa başlayarkən tələbələrin bir sıra çətinliklərlə üzləşdiyini bildirir. O, bu çətinlikləri aşağıdakı kimi qruplaşdırır:

• *Tələbənin fəaliyyəti üzərində nəzarət birdən-birə azalır. Bu adətən tələbənin başqa şəhərdən ali məktəb yerləşən şəhərə miqrasiyası prosesində baş verir.*

• *Təlim fəaliyyətinin quruluşu dəyişir, təlim motivlərinə peşə motivləri əlavə olunur və möhkəmlənir. Yəni tələbə burada yalnız təhsil almaq haqqında deyil, müəyyən bir peşəyə yiyələnməsi üçün təhsil aldığını dərk edir. Bu onun motivlərində müəyyən dəyişikliklərin yaranmasını şərtləndirir.*

• *Tələbənin yeni sosial icmaya – “tələbəliyə” daxil olması baş verir [11, s.5].*

Çətinliklərin sayı bununla məhdudlaşmır, onların sayını artırmaq mümkündür. Ali və orta ixtisas müəssisəsində təhsilə başlayarkən meydana çıxan bu dəyişikliklər prosesində tələbənin təlim fəaliyyətinin motivləri onun fəaliyyətinin uğurunu şərtləndirən əsas amilə çevrilir. Bir sıra hallarda şagird olarkən daha yüksək təlim fəaliyyəti ilə fərqlənən tələbənin aşağı qiymətlərlə oxumasının səbəblərini burada axtarmaq lazımdır.

A.A.Rean apardığı tədqiqatlarda tələbənin təlim fəaliyyətində uğur qazanmasının onun müsbət motivlərinin, yoxsa qabiliyyətlərinin daha önəmli olmasını müəyyənləşdirmişdir. Tədqiqat prosesində məlum olmuşdur ki, müsbət təlim motivləri qabiliyyətin aşağı olduğu hallarda kompensasiyaedici amil rolunu oynamaq gücünə malikdir. Belə ki, müsbət təlim motivləri tələbəni verilən tapşırıqları səylə öyrənməyə istiqamətləndirir. Bunun nəticəsi olaraq tələbə müstəqil təlim fəaliyyəti əsasında qoyduğu məqsədə çata

bilir. Qabiliyyətləri yüksək olan tələbə müsbət motivlərə malik olmadığı hallarda aşağı təlim nəticələri əldə edir [12]. Tədqiqatda əldə edilən nəticələrin məntiqi aydındır. Tələbə nə qədər yüksək qabiliyyətə malik olsa da, əgər yüksək təlim motivlərinə malik deyilsə, onun fəaliyyətinin səviyyəsi də, əldə etdiyi nəticələr də aşağı olacaqdır. Təbiidir ki, təhsil müddətində ali məktəblərdə tələbənin həm ixtisası üzrə qabiliyyəti, həm də yüksək motivləri olduqda daha uğurlu təlim nəticələri əldə etmək mümkündür. Motivləri formalaşdırmaq mümkündür, lakin qabiliyyətləri dəyişmək mümkün deyil. Ona görə də ali və orta ixtisas məktəblərinə tələbə qəbulu zamanı bu amil aparıcı rol oynamalıdır.

Təlim fəaliyyətinin motivlərinin formalaşmasında onun göstəricilərinin mühüm əhəmiyyəti vardır. N.V.Yelfimovanın tədqiqatlarında təlim motivasiyasının göstəricilər sistemi ayırd edilmişdir. Həmin göstəricilər aşağıdakılardır:

– *tələbənin şəxsiyyət əhəmiyyətli fəaliyyət sistemi daxilində təlimin yeri (təlim şagird üçün əhəmiyyətli fəaliyyətdirmi?);*

– *tələbə üçün şəxsi əhəmiyyət daşıyan subyektlər arasında müəllimin rolu (müəllim təlim motivasiyasına birbaşa təsir edə bilən əhəmiyyətli subyektlərdəndirmi?);*

– *təlimə münasibət (münasibətin əlamətləri, məktəblinin motivlər iyerarxiyasında təlimin idraki və sosial motivlərinin nisbəti);*

– *tələbənin təlim fənlərinə münasibəti (“sevimli” və “sevimli olmayan” fənlərin müəyyənləşdirilməsi) [13, s.162-168].*

Bu göstəricilərlə yanaşı, müəllif “norma” anlayışını işlədir. Göstəriciləri diqqətlə təhlil etdikdə məlum olur ki, N.V.Yelfimova təlim fəaliyyətinin motivasiya sahəsində təlim maraqlarını subyektin şəxsiyyət keyfiyyətlərinin formalaşması baxımından birinci yerə qoyur, təlim fəaliyyətinin motivlərinin formalaşmasını **müəllim-tələbə** münasibətləri çərçivəsində qiymətləndirir, tələbənin motivasiyasının formalaşmasında müəllimin rolunu normalardan biri kimi ayırd edir, tələbənin təlim müvəffəqiyyətində idraki və sosial motivlərin nəhayətsiz əhəmiyyətə malik olduğunu vurğulayır. Bunlar müəllifin irəli sürdüyü ilk üç göstəricinin normalarıdır. Lakin müəllif bu göstəricilərlə kifayətlənmir, onların

cəminin nəticəsində fənlərə müxtəlif münasibətin yaranmasını müşahidə edərək “sevimli” və “sevimli olmayan” fənlərin olmasını vurğulayır. Bu, N.V.Yelfimovanın problemə kompleks yanaşmasının nəticəsi kimi qiymətləndirilməlidir. Tələbənin müstəqil təlim fəaliyyətinin səviyyəsi “sevimli olmayan” fənlər üzrə aşağı, “sevimli” olan fənlər üzrə yüksək olur.

Nəticə. Beləliklə, deyilənlərdən aydın olur ki, təlim fəaliyyətində motivlər, motivlərin formalaşdırılması və inkişafı bütün dövrlərdə mühüm əhəmiyyət kəsb edib. Lakin müasir təlim konsepsiyalarının tətbiqi müstəvisində tələbənin müstəqil fəaliyyətinin aktuallaşması motivlərin formalaşması və inkişafına diqqətin daha da artırılmasını tələb edir. Pedaqogika və psixologiya elmləri çərçivəsində motivasiyanın formalaşması istiqamətində aparılmış tədqiqatlarda motivlərin təsnifatları və formalaşma yolları açıqlanır. Nəzəri cəhətdən problemin işlənilməsi və kifayət qədər nəzəri məlumatların olmasına baxmayaraq, bu praktik əhəmiyyət kəsb edən bir problem-dir. Yəni ədəbiyyatın nəzəri təhlili və pedaqoji təcrübə göstərir ki, müəllimlər pedaqoji prosesdə motivlərin formalaşdırılması və inkişafına diqqət yetirmədikdə nə tələbəni müstəqil təlim fəaliyyətinə istiqamətləndirə, nə də təlimdə uğur qazana bilirlər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Виллюнас В.К. Психология развития мотивации. Санк-Петербург, Изд., Речь, 2006, 464 с.
2. Божович Л.И. Изучение мотивации поведения детей и подростков. Москва, 1972, 351 с.
3. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность. Москва, Педагогика, 1986, 392 с.
4. Маркова А.К. Формирование мотивации учения. Москва, Просвещение, 1983, 96 с.
5. Qasimova L.N., Mahmudova R.M. Pedagogika (dərslük). Bakı, 2021, 612 s.
6. Елфимова Н.В. К проблеме создания мотивационного компонента деятельности у дошкольников. Журнал «Вопросы, психологии», 1982, №2, с.60-67.
7. Васильев И.А., Магомед-Эминов М.Ш.

Мотивация и контроль за действием. Москва, 1991, 144 с.

8. Лях Т.И., Лях М.В. Влияние дифференционно-интеграционной теории на изучение закономерностей развития мотивации учебно-профессиональной деятельности в вузе.

www.rusnauka.com/4_SND_2014/Psihologia/9_157380.doc.htm

9. Печников А.Н., Мухина Г.А. Культура мышления: Методологические проблемы научно-педагогической работы. Москва, Изд-во МГУ, 2006, 115 с.

10. Вайсман Р.С. Психология мотивов творчества. Москва, Наука, 2003, 302 с.

11. Попова А.Ю. Психологические условия развития мотивации профессионального учения студентов-психологов (автореф.канд.психол. наук:19.00.070). Москва, 2004, 30 с.

12. Реан А.А. Психология педагогической деятельности. Ижевск, 1994, 81 с.

13. Елфимов Н.В. Пути исследования мотивации в когнитивной психологии: сравнительный анализ. Журнал «Вопросы психологии», 1985, №5, с.162-168.

R.Mahmudova

**The role of motives in the organization
of independent training activities**

Abstract

The article explains the formation and de-

velopment of students' motives at the level of organizing their independent learning activities. It is noted that modern teaching concepts require increased independent activity of students in the structure of the educational process. This directly depends on the motives of the students. In the article, the researches conducted in the direction of the classification, formation and development of motives were analyzed, and the ways of formation and development of motives were investigated on the basis of those studies.

Р.Махмудова

**Роль мотивов в организации
самостоятельной учебной деятельности**

Аннотация

В статье объясняется формирование и развитие мотивов учащихся на уровне организации самостоятельной учебной деятельности учащихся. Отмечается, что современные концепции обучения требуют повышения самостоятельной деятельности обучающихся в структуре учебного процесса. Это напрямую зависит от мотивов учащихся. Автор проанализировал исследования, проводимые в направлении классификации, формирования и развития мотивов в последнее время, и на основе проведенного исследования объяснены пути формирования и развития мотивов.